

Tangl Balázs

A katonaság szerepe Kőszeg város fejlődésében 1867 és 1889 között

Hadsereg és város (és általában véve hadsereg és társadalom) viszonya mind a mai napig a kevésbé kutatott témák közé tartozik a magyar történetírásban. Ha fel is merült problémaként, akkor elsősorban a kora újkorra vonatkozóan történt – megfelelően a nemzetközi (elsősorban német) tendenciáknak, valamint nyilvánvaló történelmi okok miatt.¹ A 19. század viszont annak ellenére szinte érintetlen terület, hogy Magyarországon ebben a században, annak is az utolsó harmadában jelent meg nagy létszámban a katonaság a városokban.²

Jelen tanulmány témája egy jelentős katonai hagyományokkal rendelkező település, Kőszeg helyőrségének a város fejlődésére gyakorolt hatásainak vizsgálata. Lehetett-e, s ha igen, milyen befolyással volt a cs. kir. és honvéd katonaság a város pénzügyi, gazdasági életére? E kérdések azért is különösen fontosak, mivel Kőszeg – amelynek hanyatlása különösen a 19. század második felében vált rendkívül látványossá és nyomasztóvá – egyértelműen kiugrási lehetőségként tekintett a katonaság jelenlétére, és emelkedésének zálogát látta benne.

KŐSZEG FEJLŐDÉSE A 19. SZÁZADBAN

Kőszeg fejlődésével az elmúlt közel másfél évszázadban sokan foglalkoztak, gyakran párhuzamba állítva történetét a szomszédos Szombathellyel. A 18. század közepén még egyértelműen az ország jelentős városai közé tartozó Kőszeg (kereskedelmi és bortermelő központ, fejlett céhes, elsősorban posztos iparral) a 19. század végére egyszerű vidéki kisvárossá süllyedt, miközben a korábban jelentéktelenebb Szombathely az ország fontosabb települései közé lépett elő.³ Az „őrségváltás” okait a korban szinte mindenki a vasúthálózat kiépülésének tudta be. Chernel Kálmán az 1877–78-ban megjelent monográfiájában, valamint Wittinger Antal az azt alig tizenkét évvel követő könyvében Kőszeg kereskedelmi hanyatlását és fejlődésének megtorpanását a települést elkerülő vasútnak róttá fel, mindenekelőtt az 1865-ben átadott Sopron–Szombathely–Nagykanizsa déli vasútnak.⁴ Hasonlóan vélekedtek a másik oldalon is, csak ott ellenkező

¹ Gecsényi 1984, 1991; H. Németh 1997, 2000, 2008, 2009; Géra 2011; Kállay 1989.

² Itt mindössze egy 2001-es pozsonyi konferencia *Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig* címen írásban is megjelent anyagát lehet megemlíteni. Dangel–Varga (szerk.) 2002.

³ Tilcsik 2009: 15–16.

⁴ Chernel 1877: 66; Wittinger 1890: 73, 78.

előjellel. Az 1894-ben kiadott Szombathely monográfia egyenesen „epochalis” időpontnak nevezi 1865. szeptember 21-ét.⁵ Tulajdonképpen egészen az 1980-as évekig szívósan tartotta magát a vasi helytörténetírásban az a nézet, miszerint Kőszeg hanyatlása és Szombathely felemelkedése közvetlenül összefügg a vasúthálózattal.⁶ A Kőszegről szóló összefoglalók egy része, különösen az 1930-as, 1940-es években íródottak, töretlen fejlődésként fogták fel a 19. század közepéig tartó időszakot, amelynek felívelő pályáját egy csapásra törte derékba a vasút. Ezzel szemben azért akadtak olyanok is, mint például Rúzsás Lajos, akik felhívták a figyelmet arra, hogy Kőszeg már korábban is problémákkal küzdött. Barczka Istvánné 1960-ban megjelent tanulmányában az 1828. évi összeírás Kőszegre vonatkozó adatait vizsgálva pedig arra a következtetésre jutott, hogy a város fejlődése már a 19. század első felére megakadt, jóllehet ezt az általános feudális termelési válságnak tudta be.⁷

A Kőszeg (és Szombathely) fejlődésével kapcsolatos hagyományos felfogás az 1970-es évek közepén kérdőjeleződött meg a funkcionális városzemplélet megjelenésével, melynek szellemében számos kísérlet történt a 18–19. századi magyarországi városhierarchia változásainak megállapítására. Gyimesi Sándor vizsgálata például átfogott minden, meghatározott lélekszám feletti települést, s ezeket öt kritérium alapján (népesség, ipar, iskola, igazgatás és kereskedelem), pontozásos módszerrel, két időmetszetben (1715-ben illetve 1828-ban) rangsorolta.⁸ Gyimesi elsőként jutott a korábbi felfogástól alapvetően eltérő eredményre, melyet az alábbi táblázat is jól illusztrál.

1. táblázat

Győr, Moson, Sopron és Vas vármegye városainak sorszáma

	1715	1828
Győr	3.	4.
Sopron	17.	13.
Kőszeg	29.	37.
Nezsider	36.	–
Szombathely	36.	18.
Magyaróvár	42.	48.
Rohonc	46.	–

Forrás: Gyimesi 1975: 262–266.

⁵ Kárpáti 1894: 240.

⁶ Horváth 1930: 34; Taucher 1930: 6; Kőszegi 1944: 4; Rúzsás 1963: 296–298; Horváth 1973: 127; Bariska–Németh 1984: 38–39. E sorban kivételt képez Lelkes István, aki noha a vasút szerepét is elismeri, elsősorban a gyáripar megjelenésének tudta be a hanyatlást. Lelkes 1943: 12.

⁷ Barczkáné 1960: 108.

⁸ Gyimesi 1975. Gyimesi 1715-ben 77, 1828-ban összesen 100 várost rangsorolt, de a pontazonosságok miatt egy sorszám alatt több település is szerepel, így 1715-ben 46, 1828-ban 52 helyezés szerepel a vizsgálatában.

Alig tíz évvel később jelent meg Bácskai Vera és Nagy Lajos mind a mai napig meghatározó munkája az 1828. évi összeírás elemzéséről. Vizsgálatuk során előbb a központi szerepkört betöltő települések hálózatát akarták rekonstruálni, majd ezek közül meghatározni a valóban városi funkciójú településeket. Mivel véleményük szerint a 19. század első felében a kereskedelem volt a fő városfejlesztő erő Magyarországon, az egész vizsgálat alapját az előzőleg megállapított 138 piacközponti szerepkört betöltő település képezte.⁹ (2. táblázat)

2. táblázat

Győr, Moson, Sopron és Vas vármegye piacközpontjai (1828)

Piacközpontok	Rangsor	A piacközponti funkció erőssége	A központ népessége	A tiszta körzet népessége	A megosztott körzet népessége
Sopron	3.	I.	12 501	123 267	35 370
Győr	8.	I.	14 472	33 470	82 604
Szombathely	29.	II.	3 848	36 019	24 877
Körmend	40.	II.	2 825	37 787	61 813
<i>Kőszeg</i>	<i>41.</i>	<i>II.</i>	<i>5 782</i>	<i>9 662</i>	<i>32 689</i>
Moson-Óvár	51.	III.	5 279	12 838	26 474
Kismarton	74.	III.	5 386	2 703	16 150
Nezsidó	76.	III.	2 036	17 421	22 243
Kiscell	122.	IV.	495	4 515	8 793

Jelmagyarázat: I. = Igen erős piacközponti funkció; II. = Erős piacközponti funkció; III. = Közepes piacközponti funkció; IV. = Gyenge piacközponti funkció

Forrás: Bácskai–Nagy 1984: 122–125.

A 19. század elejére (vagyis a vasút megjelenése előtt) tehát nemcsak Szombathely túlta felül kereskedelmi jelentőségében Kőszegét, hanem még Körmend is. Bácskai és Nagy a száz évvel korábbi állapotokhoz képesti jelentős változásokat a határ menti közvetlen forgalom csökkenésében és a belső kapcsolatok felértékelődésében látta. Miközben a 18. század elején a régió 14 piacközpontja közül még Sopron, Győr és Kőszeg volt a legjelentősebb, addig a 19. század elejére kilencre csökkent a központok száma, és Sopron, Győr, valamint Szombathely és Körmend vált a legjelentősebbé. A határ menti települések vagy teljesen elvesztették piacközponti funkciójukat (mint Léka, Németújvár, Rohonc, Pinfafő, Szalónak, Monyorókerék), vagy jelentőségük lecsökkent, mint Kőszegé.¹⁰

Bácskai Vera és Nagy Lajos eredményei nagymértékben inspirálták Tilcsik Györgynek a Szombathely kereskedelmére és kereskedelmi jelentőségére vonatkozó kutatásait,¹¹ amelyeket további három, 1982-ben közzétett forrás is

⁹ Bácskai–Nagy 1984: 7–9, 45.

¹⁰ A tiszta körzetben csak az adott piacközpont vonzása érvényesült, a megosztottban viszont többé is. Bácskai–Nagy 1984: 83–88.

¹¹ Tilcsik 2009.

segített.¹² Az iratok 1847-ben keletkeztek, amikor a vármegye felhívására felmérések készültek többek között Kőszegen és Szombathelyen a Sopron és Nagykanizsa között tervezett vasútvonal nyomvonalának lehető legelőnyösebb kijelölése érdekében. Az iratok szerint Szombathely piacai valamennyi termény esetében nagyságrendekkel nagyobb forgalmat bonyolítottak le, mint Kőszegéi. Példának okáért, miközben borból Kőszegen évi 14–15 000 akónyit adtak el, addig Szombathelyen 90 000-et. Gabonából 150 000 pozsonyi mérő ellenében 650 000-et, gubacsból 37–45 000-rel szemben 80–120 000 mázsát, míg gyapjúból 10 000-rel szemben 16 000 mázsát.¹³ Tilcsik végül arra az eredményre jutott, hogy Kőszeg kereskedelmi jelentőségének csökkenését és Szombathely előretörését nem a vasúthálózat kiépülésében kell keresnünk. A folyamat jóval korábban, a 18. század második felében indult meg, a 19. század első felére befejezett ténnyé vált, és ez alapozta aztán meg Szombathely későbbi, rendkívül dinamikus fejlődését.¹⁴ A vasút természetesen ezzel együtt is kétségtelenül meghatározó szerepet töltött be Szombathely felemelkedésében,¹⁵ s bizonyosan Kőszeg sorsa is másként alakult volna, ha már korán bekapcsolódik az országos hálózatba. Kőszeg azonban az 1850-es évektől mély gazdasági válságba került, ami már az 1860-as évektől kezdve mindenki számára egyértelművé vált. A hanyatlás két leglátványosabb eleme a népesség és a jogi helyzet alakulása volt, ami egyben magyarázatot ad a kortársak vasúttal kapcsolatos véleményére is.

A lakosságszám alakulásán (1. ábra) látszik, hogy Szombathely lélekszáma az 1860-as években hagyta maga mögött Kőszegét, majd országosan is kiemelkedő dinamikával növekedett, miközben Kőszeg népessége tulajdonképpen stagnált, sőt, az 1880-as években még csökkent is. A rohamos népességnövekedéssel párhuzamosan ráadásul Szombathely arculata is teljesen megváltozott: területe megnövekedett, városképe átalakult. A 19. század közepéig még jórészt falusias település a 20. század elejére városias külsőt öltött magára, a századfordulótól kifejezetten nagyvárosi elemekkel gazdagodva, valamint az ország egyik legfejlettebb közműhálózatával, infrastruktúrájával büszkélkedve.¹⁶ Kőszeg eközben az 1890-es évekig lényegében egyhelyben „toporgott”, s a 19. század eleji, kétségtelenül városias küllemét semmilyen jelentősebb beruházás nem fejlesztette tovább.¹⁷ Ráadásul az 1649 óta szabad királyi városi ranggal rendelkező település fokozatosan elvesztette régi kiváltságait, utolsóként önálló törvényhatósági jogát. 1876-ban rendezett tanácsú városként beolvasztották a vármegyébe, s ezzel az egykori privilegizált püspöki mezővárossal, Szombathellyel azonos jogi kategóriába került.¹⁸

¹² Tilcsik 1982.

¹³ Tilcsik 1982: 444; Tilcsik 2009: 179–182.

¹⁴ Tilcsik 2009: 193.

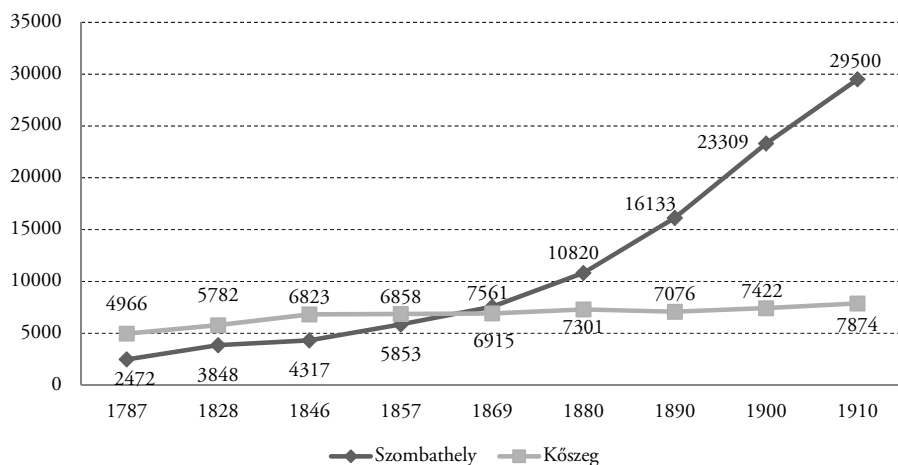
¹⁵ Melega 2012: 42.

¹⁶ Melega 2012.

¹⁷ Söptei 2000: 285.

¹⁸ Melega 2012: 36; Horváth 1973: 127.

1. ábra

Kőszeg és Szombathely polgári népességének alakulása

Forrás: Népszámlálás 1910: 774; *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1893: 19; Fényes 1847: 98, 102; Thirring 1911: 485; Dányi–Dávid 1960: 300, 432.

Az 1850-es, 1860-as évektől kezdve az ipar területén is jelentős változások történtek. A 19. század első felében Kőszeg ebben a tekintetben még előkelő helyet foglalt el, nemcsak Szombathelyhez képest, hanem országos viszonylatban is. 1828-ban például 72 mesterségével az országos átlagnál differenciáltabb kézművesiparral büszkélkedhetett (köztük 25 speciális mesterséggel), míg Szombathelyen csupán 57 mesterség volt. Emellett Kőszeg 882 iparüzőjével (a lakosság 15,2%-a) szemben Szombathelyen csak 457 (a lakosság 11,8%-a) működött, valamint 585 mesterével szemben (akik összesen 297 legényt foglalkoztattak) csak 235 (222 legénnyel). Hasonló arányok mutatkoznak a kereskedők számában is: 1828-ban 57 kereskedő működött Kőszegen és 24 Szombathelyen.¹⁹ A 19. század közepére ráadásul a mesterségek száma még bővült is, sőt, 1844-ben megalakult a Kőszegi Takarékpénztár, majd néhány év múlva létrejött a Kőszegi Posztó- és Gyapjúsövetgyár Egyesület, amelynek gyára 1847-re épült fel. Utóbbi vállalkozás azonban néhány éven belül csődbe jutott tőkehiány és értékesítési problémák miatt.²⁰ Az 1850-es évektől aztán (a vámunió bevezetésével) nemcsak a kereskedelem, hanem a kézművesipar is mind látványosabb hanyatlásnak indult, és a főleg osztrák gyáripar végleg kiszorította a még meglévő regionális piacokról a kőszegi termékeket. Mindezt tetézte, hogy számos

¹⁹ Bácskai–Nagy 1984: 323–324, 327–328, 331, 338–339.

²⁰ Dominkovits 2000: 160, 179.

próbálkozás ellenére az első vasútvonal csak 1883-ban nyílt meg, s az is csak Szombathellyel kötötte össze a települést.²¹

A városi funkciók egyéb mutatóit is felidézve sem volt jobb a helyzet. 1869-ben végleg megszűnt Kőszegen a Kerületi Tábla, s bár járási központ volt a település, a polgári állam felsőbb intézményeit, hivatalait Szombathely kapta meg.²² Ilyen körülmények között egyre inkább felértékelődött Kőszeg számára az a kevés, ami megmaradt: így mindenekelőtt az iskolahálózat és a katonaság.

A KATONAI ELHELYEZÉS JOGSZABÁLYI HÁTTERE A HABSBERG MONARCHIÁBAN

A katonai beszállásolást az itt vizsgált időszakban először Ferenc József 1851. május 15-i császári rendelete (illetve annak egy 1858-as módosított változata), majd ezt követően az 1879. évi XXXVI. és XXXVII. törvénycikkek szabályozták.²³ Az 1851-es császári rendelet sok tekintetben időtállóan bizonyult, s általános alapvetéseit az 1879-es törvény is átvette. Így például a hadsereg diszlokációja az uralkodó jogköre volt, míg a szálláshelyek kijelölése és az ezzel kapcsolatos ügyvitel a polgári közigazgatási hatóságok feladatai közé tartozott. Magyarországon ez annyit jelentett, hogy a törvényhatóságok (1870-től az alispán)²⁴ határozták meg a katonaság beszállásolási körleteit, és az egyes községek kötelessége volt a szállásokról gondoskodni.²⁵ A katonai hatóságok a szükséges helyiségek ügyében csak a közigazgatási hatóságokkal léphettek kapcsolatba, így magánszemélyekkel is csak a civil hatóságok útján köthettek szerződést.²⁶

Maga a beszállásolás lehetett egyenkénti és közös (laktanyai), időtartamát tekintve pedig állandó és ideiglenes.²⁷ Noha a laktanyai elhelyezés elsőbbséget élvezett, ezekből igen nagy hiány mutatkozott, különösen Magyarországon és Galíciában. Az 1851-es rendeletben kiszabott térítések viszont olyan alacsonyak voltak, hogy előre borítékolni lehetett az építési hajlandóság alacsony szintjét vagy teljes hiányát. A laktanyai elhelyezésért egy fő után napi 1,5, egy ló után pedig 1 krajcárt fizetett a kincstár. Az egyenkénti elszállásolásnál mindkettőért 1 krajcár járt.²⁸ A térítések elégtelen voltára a hadvezetés is rájött, s az 1858-as katonai illetékszabályzatban megemelte azokat, és ettől kezdve egy fő után napi

²¹ Söptei 2000: 277–279.

²² Thirring 1912: 53–54.

²³ A törvény július 1-jén lépett érvénybe. A végrehajtási útmutatót a honvédelmi miniszter a 3612/eln. sz. rendeletében hozta nyilvánosságra. *Rendeleti Közlöny* 1879. 20. 114.

²⁴ Corpus Juris Hungarici 1870. XLII. tc. 58.§ L. pont.

²⁵ Császári rendelet 1851: 1–2. §§, vö. Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. tc. 13. és 21. §§.

²⁶ Császári rendelet 1851: 14. §, vö. Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. tc. 12. §.

²⁷ Császári rendelet 1851: 3. §, vö. Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. tc. 1. §.

²⁸ Császári rendelet 1851: 48–49. §§.

2,5 krajcár, egyenkénti beszállásolásnál 1,5 krajcár, míg egy ló után mindkettő esetben 1,5 krajcár járt.²⁹

Az 1879-es törvény már egyik fő célkitűzésének tartotta a laktanyaépítés elősegítését, s a lehetőségekhez mérten mindent meg is tett ennek érdekében. A laktanyáknak két fő típusát különböztette meg: a rendes és a fióklaktanyákat, amelyek között alapvetően minőségbeli különbségek voltak.³⁰ Az érdekeltség növelését elősegítendő egy már meglévő épület rendes laktanyává alakítása esetén 15, míg egy új építése esetén 25 évig garantálták a beszállásolási díj fizetését, még akkor is, ha a hadsereg valamely okból éppen nem használná az épületet. (Fióklaktanyák esetében ez nem volt érvényes.) Emellett megemelték a térítéseket is: egy katona után maximálisan már napi 6, egy ló után pedig 3,7, míg fióklaktanyák esetében 3,5 illetve 2,2 krajcárt fizettek. Az egyenkénti beszállásolásnál járó térítés ember és ló után is változatlan maradt, ráadásul a régi építésű laktanyákba történő elszállásolásért, amennyiben azokat nem alakították át, semmilyen térítés nem járt.³¹

A települések a tisztek szállásaiért, valamint az egyéb helyiségekért (például irodákért, raktárakért, fogházakért, kórházakért) a katonai lakbérosztályok alapján kaptak térítést. Ezekből 1851-ben ideiglenesen négyet állapítottak meg, külön-külön a birodalom Lajtán inneni és túli felére, melyekbe nagyságuk szerint sorolták be a településeket.³² Az 1858-as illetékszabályzatban aztán sor került a rendszer végleges kidolgozására, s az ekkor kialakított nyolc lakbérosztályba immár az adott településen jellemző lakberek alapján történt a besorolás, s ezt tízévenként felülvizsgálták.³³ 1879-ben ezen annyi módosítás történt, hogy a lakbérosztályok számát tízre növelték, s a besorolást ötévenként vizsgálták felül.³⁴

A finanszírozás háttérének része volt a beszállásolási törvényhez szorosan kapcsolódó 1879. évi XXXVII. törvénycikk, amely felhatalmazta a vármegyét, hogy katonai pótadót vethessenek ki. Az így befolyt összeget egy külön alap kezelte, s azt a katonák állandó beszállásolására alkalmas épületek építésére, bérletére vagy vásárlására, illetve egyenkénti és ideiglenes beszállásolás esetén a községek kárpótlására fordíthatták.³⁵

²⁹ Gebühren-Reglement für kaiserliche-königliche Armee 1858: Anhang 1. 48–49. §§.

³⁰ Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. 5. §. A követelményeket az *Útmutatás az újonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbírlásának elveire vonatkozó függelékekkel együtt* című kis könyv tartalmazta.

³¹ Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. tc. 31–34. §§.

³² Császári rendelet 1851: G. és H. Melléklet.

³³ Gebühren-Reglement für kaiserliche-königliche Armee 1858: Anhang 1. Ausweis F.

³⁴ Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. tc. 30. §.

³⁵ Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVII. tc. 2. §.

KATONAI HELYŐRSÉGEK KŐSZEGEN

A tárgyalt időszakban összesen három cs. kir. lovasezred fordult meg Kőszegen: a 12. dragonyosezred (1866–1871), a 14. dragonyosezred (1871–1885) és az 5. huszárezred (1885–1889). Vas vármegyében a legénység nagy részét az 1880-as évekig a falvak lakosságához szállásolták be, miközben Kőszeg az ezredtörzsön kívül egyetlen lovasszázadnak biztosított helyet.³⁶ Ez a rendszer 1876 után változott meg, amikor a vármegyébe való „beolvadást” követően a törvényhatóság többi településéhez hasonlóan már Kőszegnek is csak egy szakasznyi legénységet kellett elszállásolnia, s ez ki is merült az ezredtörzsben (körülbelül 40 fő).³⁷ Ugyanakkor ettől az évtől kezdve egy magántársaság – a vármegye falvaival szerződve – az egykori posztógyár, majd később gőzmalom épületében (amelyet ezért gőzmalomkaszárnyának neveztek) legalább egy század lovasságot helyezett el. Így a kőszegi helyőrség létszáma lényegében nem változott, azaz nagyjából 200 fő körül mozgott. A beszállásolási reformot követően a vármegye a katonai póttadóval immár megfelelő forráshoz jutott ahhoz, hogy gondoskodni tudjon a legénység kaszárnyákban való elhelyezéséről. E célból 1880-tól kibérelte a gőzmalomkaszárnyát, amelybe három lovasszázad került (körülbelül 500 fő). Másik két századot 1882-től Szájbély Gyula rohonci kastélyában, a fennmaradó egy századot pedig Zalaegerszezen helyezték el. Ez a rendszer állt fenn egészen 1889-ig, amikor Szombathelyen elkészült az ezredlaktanya.³⁸

A cs. kir. hadsereg a lovasság mellett 1883-ig Kőszegen állomásoztatta a 17. lovasdandár-parancsnokságot, amelyhez 1880-ban egy dandártiszti lovasiskola is csatlakozott (összesen körülbelül két tucat fő). Végül nem feledkezhetünk meg az 1856 óta, saját épületben működő felső nevelőintézetéről (1874-től alreáliskoláról) sem.³⁹

1869-től a hadsereg mellett egy honvédszászlóalj és egy honvéd lovasszázad is el volt helyezve a városban, amelyekhez 1874-ben még egy lovasszázad csatlakozott. Ezek (az alacsonyabb békelétszám miatt) körülbelül 170 főt tettek ki. A gyalogság (körülbelül 100 fő) egészen az I. világháború kitöréséig Kőszegen maradt, a lovasok (körülbelül 70 fő) viszont csak 1889-ig.⁴⁰ A honvédség számára eleinte komoly problémákba ütközött a megfelelő szálláshelyek kijelölése, ezért a város megvizsgálta a laktanyaépítés lehetőségét.⁴¹ Noha a tervet a várható költségek miatt előbb

³⁶ Vidos 1942: 263–266. Az egyes lovasnemek az 1867-es reformot követően már csak az egyenruhájukban különböztek, szervezetüket és kiképzésüket egységesítették. Eszerint egy lovasezred 2 osztályra, az osztályok pedig 3–3 századra tagolódtak (azok pedig 4–4 szakaszra). Emellett minden ezredhez tartozott még egy pótkeret, 1881-től egy utászszakasz, 1890-től egy távírószakasz, 1907-től pedig egy géppuskaosztág. Egy század 171 főből, illetve 150 lóból, az ezredtörzs 11 tisztből és 23 fő nem lovasított legénységből állt. Ságvári–Somogyi 1999: 141–142.

³⁷ MNL VaML IV.403.a. 13729/876.

³⁸ MNL VaML IV.403.a. 260/1880 és 15864/1882.

³⁹ Vidos 1943: 252; Hidvéghy 1937.

⁴⁰ Berkó 1928: 498, 500.

⁴¹ MNL VaML KF V.43.a. 1869. július 1. 779/244 és 1869. október 4. 1142/1856.

elvetették, miután a rossz elhelyezési körülmények következtében felmerült a honvédség Sárvárra helyezése, mégis határozat született az építkezésről.⁴² A laktanya közel 38 000 o. é. (osztrák értékű) forintba került, amit a városi erdő (az úgynevezett alsóerdő) egy részének kivágásából fedezték. Összesen 395 holdnyi fát taroltak le és adták el a csepregi cukorgyárnak 40 200 o. é. forintért.⁴³

A laktanya hivatalos átadására 1872 októberében került sor,⁴⁴ de az építkezések egészen 1874-ig eltartottak, s a szerződést is csak ekkor kötötték meg. Eszerint az épületért évi 1535 o. é. forintot kapott a város, „tekintet nélkül arra, hogy mennyiben vannak annak egyes helyei időszakonként elfoglalva”, valamint további 100 o. é. forintot a gyakorlótérért.⁴⁵ A beszállásolási reformot követően felmerült az épület fióklaktanyává alakítása, de végül a költségek miatt elvetették a tervezetet, így a város továbbra is a szerződésben foglalt összeget kapta.⁴⁶

A KATONASÁG KÖZVETLEN HATÁSA KŐSZEG VÁROS PÉNZÜGYI GAZDÁLKODÁSÁRA

A város által a hadseregére és a honvédségre költött összeg, illetve az azokból származó közvetlen jövedelem a fennmaradt dokumentumok alapján viszonylag jól rekonstruálható, bár felmerül néhány módszertani probléma. Az első és legfontosabb, hogy a teljes korszakra vonatkozóan csak a költségvetési tervezetek állnak rendelkezésünkre, a számadások nem, így a kutatás alapját is csupán az előbbiekből képezhetik.⁴⁷ A másik fő problémaforrás, hogy miközben 1879-ig a katonaságból származó jövedelmeket részletesen feltüntették, addig 1880-tól két nagy tételbe olvasztották be őket: a házbérekbe és a katonaság által fizetett bérekbe, amelyekhez később csatlakozott a katonai pótdadó. A házbérek esetében ugyanakkor nem lehet tudni, hogy pontosan hány forint származott a katonaságnak bérbe adott épületekből. Bár az eligazodásban segítenek a tervezetekhez írt kommentárok, valamint maguk a városi közgyűlési jegyzőkönyvek, e problémák miatt az 1880-as évekre vonatkozó eredmények csupán megközelítő becslések lehetnek. Végül megjegyzendő, hogy módszertani okokból a számok a kiadási oldalon az átvonuló katonaságra történt ráfizetéseket is tartalmazzák, az újoncozási költségeket viszont nem.

⁴² MNL VaML KF V.43.a. 1870. január 27. 106/213; 1870. december 4. 1510/2150 és 1870. december 29. 1597/2230.

⁴³ MNL OL K150. V.4. 2358/1875 és 1331/1873.

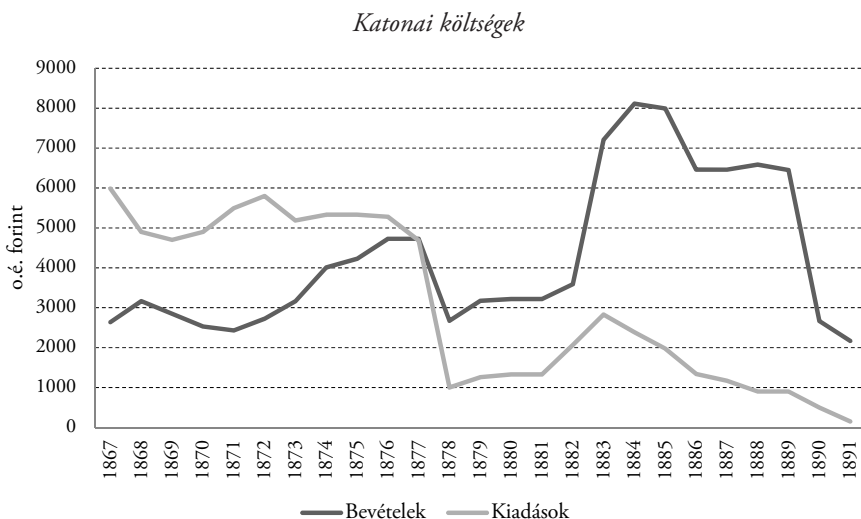
⁴⁴ MNL VaML KF V.71.a. 1872. november 7. 1936.

⁴⁵ MNL VaML KF V.71.a. 1874. június 14. Bérleti szerződés.

⁴⁶ MNL VaML KF V.71.a. 1880. január 29. 3.

⁴⁷ MNL OL K150. V.4. 3533/1868; 84/1869; 925/1870; 26688/1871; 12445/1873; 1604/1874; 53515/1875; 1448/1876; VaML KF V. 71. a. 1872. március 8. 312; 1873. november 20. 1898; 1874. október 29. 1717; 1875. október 7. n.sz; 1876. október 26. 2093; 1877. október 25. 2390; 1879. február 6. 169; 1880. augusztus 5. 2147; 1880. december 14. 3562; 1882. január 12. 3370; 1883. január 4. 3360; 1884. január 7. 3719; 1884. december 30. 3314; 1886. január 14. 3108; 1886. november 4. 9618; 1887. november 18. 2946; 1888. szeptember 6. 2488; 1889. december 27. 2593; 1890. október 23. 2829.

2. ábra

Korszakunkat ezek alapján (2. ábra) három periódusra oszthatjuk. A katonatartás az 1867-től 1877-ig tartó időszakban (noha csökkenő tendenciával) jelentős deficitet eredményezett a városi költségvetés számára, 1878 és 1882 között már többletet, míg az utolsó, 1883 és 1889 közötti időszakban kiugróan magas jövedelmet termelt.

Az első időszak Kőszeg önálló törvényhatósági életének utolsó évtizede. Az 1867-es dátum elsősorban nem a kiegyezés miatt jelent határvonalat, 1866-ig ugyanis a katonai pénzeket egy külön alap kezelte, s ide folyt be a kincstári térítések mellett az a háztulajdonosoktól beszedett díj is, amellyel megválthatták magukat az egyenkénti beszállásolás alól. Ebből bérelte ki a város azt a három quasikaszárnnyát,⁴⁸ ahol a legénységet elhelyezték. A Helytartótanács ezt a módszert már 1864-ben betiltotta, igaz, a költségek csak 1867-től szálltak át a házi-pénztárra.⁴⁹ A kezdeti kiugróan magas kiadások is elsősorban az átállással magyarázhatóak. Az 1870-es évek elején aztán a honvédségre való felülfizetés jelentett többletkiadásokat, ami csak a laktanya átadásával szűnt meg. A hatalmas hiányt alapvetően a quasikaszárnnyák bérlése okozta, mivel a kincstártól kapott alvó- és istállópenzék elmaradtak a bérleti díjaktól, s ezt az sem tudta pótolni, hogy a város számos más épületet is a hadsereg rendelkezésére bocsáj-

⁴⁸ A forrásokban megjelenő quasikaszárnnya a német *Quasikaserne* magyarosított változata, mely az 1851-es rendeletben szerepel. Magyarul a fióklaktanya szót használták, amely azonban nem tévesztendő össze az 1879-es törvényben szereplő kifejezéssel (a német különbséget is tesz, s utóbbi esetében a *Notkaserne*-t használja). A *Quasikaserne* az átalakított, eredetileg nem katonai célokra készült kaszárnnyákat jelentette (a rendes laktanyával ellentétben), bár (az 1879-es rendszertől eltérően) térítés szempontjából a megkülönböztetésnek nem volt jelentősége.

⁴⁹ MNL OL K150. V.4. 3533/1868.

tott, így a lőpor- és ruharaktárt, a kocsiszínt, a gyakorlóteret, a lovardát és az úgynevezett tábornokházat. A bevételekben a kezdeti ingadozás után mutatkozó növekedés elsősorban a honvédség Kőszegre helyezését, illetve a honvédlaktanya felépülését volt köszönhető. Noha utóbbira a bérleti szerződést 1874-ben kötötték meg, bizonyos részeit már 1872-től használták, s ennek megfelelően fizetett érte a kincstár.

Az 1878-tól tapasztalható változásokat Kőszegnek a vármegyébe való beolvadásával magyarázhatjuk. 1877 szeptemberétől ugyanis az addig a városban állomásozó egy századnyi legénység elhelyezéséről is a vármegyének kellett gondoskodnia, s így már csak a dandárparancsnokságot és az ezredtörzset kellett Kőszegnek elszállásolnia. Ezért felmondták a három quasikaszárnnyát, s helyettük egy kisebb, s olcsóbb helyiséget béreltek ki.⁵⁰ Megjegyzendő, hogy az ekkor itt állomásozó 14. dragonyosezred az okkupációban való részvétele miatt az 1878-as év egy részében nem is volt a városban.

Az 1879-es beszállásolási reformmal jelentős változások kezdődtek. Először az új lakbérosztály-besorolás éreztette hatását, aminek köszönhetően összességében magasabb térítéseket kapott a város, sőt, 1881-től két osztállyal feljebb is lépett, ami további javulást eredményezett.⁵¹ Ezen kívül a gyakorlótér új bérleti szerződésének (az eddigi 108 o. é. forint helyett 540 o. é. forintot fizetett a kincstár) is köszönhető volt a kezdeti évek enyhe bevétel-növekedése.⁵² A kiadási oldalon szereplő összeg emelkedése a dandártiszti-iskola⁵³ és az utászszakasz elhelyezéséből fakadt, amit magánosoktól kibérelt helyiségekkel oldottak meg.⁵⁴

Végül az 1883 és 1889 közötti időszakban a jelentős bevételi többlet forrása elsősorban a vármegye által, a beszállásolási alapból fizetett kárpótlás volt. Noha a vármegyét már az 1879. évi XXXVII. tc. felhatalmazta a katonai pótdó kivetésére, Vasban a szabályrendelet kidolgozása körüli problémák miatt annak beszedése és az érintett községek kárpótlása több évet csúszott.⁵⁵ Az első összegeket csak 1883-ban utalták ki, s még 1884-ben és 1885-ben is az elmaradások utólagos kifizetése adta a kiugróan magas jövedelem alapját. Ezt még az sem tudta jelentősen befolyásolni, hogy 1886-tól Kőszeg eggyel lejjebb, a 7. lakbérosztályba került,⁵⁶ valamint, hogy 1883-ban a dandárparancsnokság áthelyezésével felmondták a tábornokházat. Igaz, ez utóbbi helyiségeinek egy részét átvette a lovasság.⁵⁷

⁵⁰ MNL VaML KF V.71.a. 1877. május 12. 909. és 1877. október 25. 2390. Kiadások. 36. sz.

⁵¹ Kőszeg 1879-ben a 8., 1881-ben pedig a 6. lakbérosztályba került. 3612/eln. rendelet. *Rendeleleti Közlöny* 1879. 20. 113. 3. Melléklet, 8. és 53472/IV. sz. rendelet. *Rendeleleti Közlöny* 1882. 1. 14. Melléklet, V.

⁵² MNL VaML KF V.71.a. 1878. március 1. 744.

⁵³ A tisztiiskola a vármegye által kibérelt gőzmalomkaszárnnyába került, emiatt viszont onnan egy szakasz lovasságot a szomszédos Rőtfalván kellett beszállásolni. Az így felmerült költségeket fizettette ki a vármegye a várossal. MNL VaML KF V.72.a. 1880. október 29. 3113. és V.71.a. 1881. október 6. 2729.

⁵⁴ MNL VaML KF V.72.a. 1881. augusztus 26. 2299.

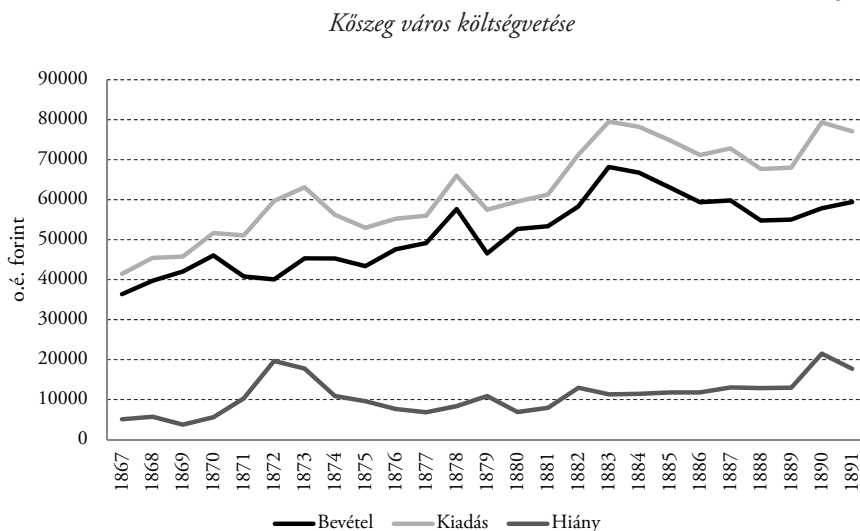
⁵⁵ MNL VaML IV.403.a. 2697/1882. és 16526/1882.

⁵⁶ 60692/X. sz. rendelet. *Rendeleleti Közlöny* 1885. 41. 324. Melléklet. Betűrendes kimutatás. IV.

⁵⁷ MNL VaML KF V.71.a. 1883. április 14. 895. és V.72.a. 1889. május 4. 1449.

Ezek után nézzük meg, hogy mindez miként befolyásolta a város pénzügyi helyzetét. (3. ábra)

3. ábra

Az ábrán jól látszik, hogy Kőszeg az egész korszakban jelentős költségvetési hiánnyal küszködött, amely már az 1860-as években is rendkívül súlyos méreteket öltött, jelentősen eladósítva a várost. Az 1860-as évek végén tapasztalható viszonylag alacsony deficit elsősorban Ege Miklós polgármester és Riedl József városi számvevő tevékenységének tudható be, akiknek szigorú költségvetési politikával sikerült jelentősen csökkenteni a hiányt, ennek következtében pedig az 1866-ban még majdnem 60%-os pótdát sikerült 10%-ra leszorítani.⁵⁸ Ege lemondását követően azonban ismét növekedni kezdett a hiány, majd Fűgh Károly polgármestersége alatt (1878–1889) viszonylag stabil költségvetést sikerült biztosítani. Mindezt látványosan törte meg az 1890-es év.

A bevételek közel háromnegyede a városi vagyonjövodelemből (szántók, rétek, legelők, erdők, téglagyárak, házbérek), haszonvételekből (italmérés, vám és vásárpénzek), valamint a katonai szállásbérekből tevődött össze. A bevételek növekedésének az alapjai is ezek közül kerültek tehát ki, mindenekelőtt a városi földek utáni haszonbérből (időszakunkban meghúszszorozódott), a házbérekből (meghatszorozódott) és az erdőkből (megkétszereződött).

A földberek utáni jövedelem drasztikus megemelkedése részben összefüggött a honvédlaktanya felépítésével. A költségek fedezésére letarolt erdőrésztlet ugyanis a város szántóföldként bérbe adta, így az 1867-es 250 o. é. forin-

⁵⁸ Söptei 2000: 280, 283–284.

tos bevétel 1889-re már 4900 o. é. forintra emelkedett. Az erdők meghatározó szerepe Kőszeg pénzügyeiben egyébként nem véletlen (ezek körülbelül 10 000 o. é. forint bevételt jelentettek az 1880-as években), hiszen nagyjából 5000 hold erdősséggel rendelkezett. Hasonlóan jelentős tételt jelentettek a vámok, amelyek közel 10 000 o. é. forintot tettek ki az 1880-as évek végére.

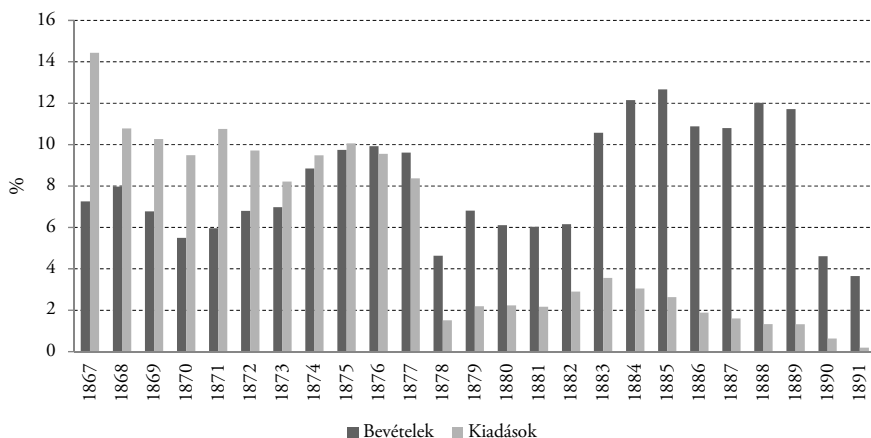
A házbérek növekedése szintén nagyarányú: miközben az 1870-es évek elején még alig több mint 700 o. é. forint jövedelme származott ebből Kőszegnek, addig az 1880-as években már 4–4500 o. é. forint. Ebben nagy szerepe volt a katonaságnak, hiszen az összeg több mint felét a hadsereg és a honvédség által bérelt épületek tették ki: elsősorban a honvédlaktanya és a tábornokház. Végül a korszakban újonnan megjelenő bevételek közül (több kisebb mellett) csupán három jelentősebbet emelhetünk ki: a katonai pótadóból, a közmunkaváltságból és a kőszeg–szombathelyi magánvasútból a városnak részvényesként járó osztalékból származó jövedelmet. Ezek mindegyike körülbelül 2500–3000 o. é. forintot tett ki.

Ami a kiadási oldalt illeti, az szinte teljes egészében elment a kötelező kiadásokra (bérekre, járandóságokra, utak, hidak, épületek karbantartására, ellátásra, katonaságra), valamint a helybeli szegényház, iskolák és felekezetek támogatására. A város részéről mindössze három jelentősebb beruházásra futotta a korszakban: a honvédlaktanyára, a polgári iskola felállítására 1876-ban, valamint a magánvállalkozás formájában készült kőszeg–szombathelyi vasút megépítésében való részvételre. Ennek érdekében a város 150 000 o. é. forint kölcsönt vett fel, melynek törlesztőrészelei közel 10 000 o. é. forinttal növelték a kiadásokat.

A hadsereggel és a honvédséggel összefüggő bevételek és kiadások vizsgálatánál jól látszik, hogy az tekintélyes hányadát tette ki a városi költségvetésnek (4. ábra). Ez 1877-ig elsősorban ráfizetést jelentett, ráadásul a helyzetet nem

4. ábra

Katonai költségek a teljes költségvetéshez viszonyítva

könnyítették meg a rendszeres sikkasztási botrányok sem.⁵⁹ A katonai pénzeket két jelentősebb eset érintette. 1867-ben Martonyi Imre városkapitány bukott le, hogy több ezer forintot sikkasztott el 1861 és 1866 között a katonatartási alapból,⁶⁰ míg utódjáról, Schneider Nándorról 1879-ben derült ki, hogy többek közt a szállás- és bútorbéreket csapolta meg működése alatt.⁶¹ Ennek ellenére az 1880-as években a katonaság már Kőszeg jövedelmeinek egyik fő forrásává vált, s 1890-től a büdzsé is erőteljesen megérezte e bevételek drasztikus csökkenését.

Mindebből világosan kitűnik, hogy a katonaság meghatározó szerepet töltött be Kőszeg pénzügyi életében, ráadásul azon kevés tényező közé tartozott, amelyek révén a város növelni tudta a bevételeit. Ehhez persze szükség volt a törvényhatósági jog elvesztésére, valamint a beszállásolási reformra is. Így ugyanis a város megszabadult a nagy terhet jelentő legénységi elhelyezéstől, s csak az ezredtörzsről, illetve a dandárparancsnokról kellett gondoskodnia, mely kiadásokat messze felülmúlta az elhelyezésért járó vármegyei kártérítés és a városi ingatlanok bérbeadásából származó jövedelem. Az 1870-es évekkel kapcsolatban azonban felmerülhet egy érdekes kérdés: vajon miért építették meg a honvédlaktanyát, miért nem hagyták, hogy áthelyezzék a honvédséget Sárvárra? Láthattuk, a katonatartás ebben az időszakban még ráfizetéses volt a város számára, s a honvédség csak további terheket rótt a településre. A választ a katonaság által generált egyéb, közvetett jövedelmekben találhatjuk meg.

A LEGÉNYSÉG ELHELYEZÉSE: A QUASIKASZÁRNYÁK ÉS A GŐZMALOMKASZÁRNYA

Kőszeg az egyenkénti beszállásolás elkerülése érdekében a legénység elhelyezésére három kaszárnyát bérelt ki. Korszakunkban ilyeneket a következő tulajdonosok bocsájtottak a város rendelkezésére: 1867 és 1873 között Kager Ignác, özv. Waisbecker Teréz, valamint Schiefer György és Waisbecker Ede; 1873 és 1877 között pedig Horváth György, Kager Ignác és Schiefer György. 1877-től a legénység elhelyezéséről a vármegye gondoskodott. A tulajdonosok nem kevés jövedelemre tettek szert az üzlettel, hiszen Kager Ignác és Schiefer György 1867-ben évi 1400-1400 o. é. forintot, míg özv. Waisbecker Teréz 1900 o. é. forintot kapott az épületért, ráadásul utóbbi kettő 1870-től csak 10%-kal drágább bérleti díj mellett volt hajlandó megújítani a szerződést.⁶²

⁵⁹ Különösen az 1860-as években voltak ezek gyakoriak, olyannyira hogy 1866-ban még a polgármester, Krancz Sándor is sikkasztás következtében bukott meg. Söptei 2000: 257.

⁶⁰ MNL VaML KF V.44.a. 1867. november 29. 2477; MNL OL K150. V.4. 2360/867, 1661/1869 és 3425/1869.

⁶¹ MNL VaML KF V.72.a. 1880. január 8. 3. és 1881. május 16. Kivonat.

⁶² MNL VaML KF V.43.a. 1870. szeptember 22. 1187.; V. 71. a. 1875. október 19. n.sz. és 1877. május 12. 909.

A tulajdonosok közül mindenképpen ki kell emelnünk a Waisbecker családot, mivel ők központi szerepet játszottak a legénység elhelyezésében. Eredetileg ugyanis a Kager-féle épület kivételével valamennyi ingatlan ezen család tulajdonában volt, s az épületekhez Horváth György és Schiefer György csak házasság révén jutott hozzá. Előbbi özv. Waisbecker Teréz Paulina nevű lányát vette el, s anyósa 1873-as halála után vitte tovább az üzletet (Teréz egyébként férjétől, Waisbecker Józseftől örökölte az épületet, amely már az 1860-as években laktnyaként funkcionált), utóbbi pedig Waisbecker Ede hűgát, Alojzát vette nőül.⁶³

A harmadik laktanya tulajdonosáról, Kager Ignácról sajnálatos módon szinte semmit sem tudni, csak annyi bizonyos, hogy már az 1860-as évek elejétől kezdve folyamatosan bérbe adta az épületet a városnak.⁶⁴ A források szerint Kager Ignác az 1870-es évek végén a kaszárnyát eladta a gőzmalomkaszárnya társulat tulajdonosainak (esetleg ő maga is ekkoriban hunyt el), s ott továbbra is egy szakasz lovasság volt elhelyezve.⁶⁵

A quasikaszárnyáknál jelentősebb volt a gőzmalomkaszárnya társaság vállalkozása, bár történetének feltárása számos akadályba ütközik. A cégbíróság iratai között nem található a társaság bejegyzése, s működéséről csupán a vármegyei és a városi közgyűlési jegyzőkönyvek, valamint a telekkönyvi papírok alapján alkothatunk képet. A helybeliek által gőzmalomkaszárnyának elnevezett épület 1847-ben posztógyárnak épült, s nevét onnét kapta, hogy a gyár csődbe jutása után Franz Joseph Regnier vállalkozó előbb lisztőrő, majd fűrészmalommá alakította át.⁶⁶ Miután az 1870-es évek elején ez a vállalkozás is tönkrement, egy helybeli magántársaság vásárolta meg és laktanyává alakította át. Az új tulajdonosok ezzel egy már régóta meglévő, a vármegye községei részéről fennálló igényre reagáltak, hiszen a települések minden áron szabadulni akartak az egyenkénti beszállásolás terhe alól. 1876-tól kezdve így az egyes községekkel szerződést kötve az épületben helyezték el a cs. kir. lovasság egy részét, amiért a falvak egy lovas után téli idényre napi 10 krajcárt, nyárirra pedig 8 krajcárt fizettek. A településeknek ez jelentős ráfizetést jelentett (ne feledjük, a kincstár egy katonáért 2,5, egy lóért pedig 1,5 krajcárt fizetett), s bár ebből kifolyólag a társaság bevétele nagyban függött attól, hogy hány község engedhette meg magának ezt a pluszkiadást, idényenként általában 4-5 faluval minden esetben sikerült szerződnie. Vagyis legalább egy század állandóan a gőzmalomkaszárnyában lakott.⁶⁷

Az 1878-as év némi változást hozott, mivel a vármegyében állomásozó 14. dragonyosezred részt vett Bosznia okkupációjában, s hogy az épület ne maradjon üresen, a téli idényre a társaság szerződést kötött Sopron vármegye községeivel

⁶³ Thirring 1935: 32, 41, 48.

⁶⁴ MNL VaML KF V.43.a. 1861. augusztus 1. 827.

⁶⁵ MNL VaML KF V.72.a. 1880. október 29. 3113.

⁶⁶ Dominkovits 2000: 179.

⁶⁷ MNL VaML IV.403.a. 4175/1876; 3516/1876; 4916.4727/1877; 9918/1877; 9936/1877; 11136/1877; 15389/1877; 2927/1879; 6705/1879 és 7259/1879.

az ottani 2. dragonyosezred három századának elhelyezésére.⁶⁸ A lovasság szeptember elején vonult be Kőszegre, ugyanakkor az ügyből hatalmas botrány kerekedett. Az alispán ugyanis megtiltotta az alakulat elhelyezését a törvényhatóság területén, mivel annak kijelölt állomáshelye Sopron és nem Vas vármegye volt. Noha érveit a honvédelmi minisztérium is méltányolta, a lovasság mégis Kőszegen maradhatott.⁶⁹ A társaság törekvéseit egyébként Kőszeg is aktívan támogatta, mivel az elhelyezés neki egy krajcárjába sem került, miközben a város polgársága jelentős hasznot húzhatott belőle.⁷⁰ 1879-et követően aztán egészen 1889-ig már Vas vármegye bérelte az épületet három lovasszázad számára.

Mindezek után felmerülhet a vállalkozás jövedelmezőségének a kérdése. Az épület vételára a telekkönyvi bejegyzés alapján 30 000 o. é. forint volt, bár a kortársak 20 800 o. é. forintról tudtak.⁷¹ Mindezek mellett vásárláskor egy 15 000 o. é. forintos, 6%-os kamatozású zálogjogi követelés állt fenn a Kőszegi Takarékpénztár részéről (a kölcsönt még az előző tulajdonos vette fel 1870-ben). Ebből 6000 o. é. forintot törlesztettek, de úgy tűnik, hogy a költségeket a vállalkozók saját erőből nem tudták előteremteni, mivel a korábbi mellett az épület teherlapján 1877-ben egy újabb, 11 000 o. é. forintos, 7%-os kamatozású jelzálogkölcsön is megjelent, melyet a Kőszegi Általános Takarékpénztár nyújtott. Ezeket a hiteleket aztán 1880-ban egy, az utóbbi pénzügyintézetől felvett, 24 000 o. é. forintos, 6%-os kamatozású konverziós kölcsönrel kiváltották. Az épület tűzkárbiztosítása 1880-ig 336, majd 400 o. é. forintot tett ki.⁷²

A társaság a gőzmalomkaszárnya telkét két alkalommal is növelte. Először 1877-ben a kőszegi plébánia tulajdonában lévő pajtát szerezték meg 5600 o. é. forintért és egy másik hasonló épületért cserébe,⁷³ majd 1886-ban összesen 2050 o. é. forintért két szomszédos telket vásároltak meg.⁷⁴ 1879-et követően felmerült a gőzmalomkaszárnya fióklaktanyává alakítása, de erre végül nem került sor, noha a katonaság alkalmasnak találta az épületet.⁷⁵

A gőzmalomkaszárnya 1876-tól egy lovasszázaddal – 161 fővel – számolva évente körülbelül 5287 o. é. forintot jövedelmezhetett. Noha szerződés nem maradt fenn, s így több tényező is hiányozhat a költségekből (például a bútorozás, fűtés, világítás kérdése), annyit ki lehet jelteni, hogy valószínűsíthető a vállalkozás jövedelmezősége. A két jelzálog kamata és a tűzkárbiztosítás összesen 1436 o. é. forintot tett ki, s az épület állagmegóvása sem kerülhetett néhány száz forintnál többre. 1880-tól a vármegye már 17 982 o. é. forintot fizetett, miközben

⁶⁸ MNL VaML KF V.71.a. 1878. szeptember 5. 2534. és 2533.

⁶⁹ MNL VaML IV.403.a. 12108/1878; 11256/1878; 15247.15319/1878.

⁷⁰ MNL VaML KF V.71.a. 1878. szeptember 27. 2838. és 1878. november 7. 3262.

⁷¹ MNL VaML VII.3.c. Telekkönyvi betétlapok. 2809. B Tulajdoni lap. 5–10; Chernel 1877: 121.

⁷² MNL VaML VII.3.c. Telekkönyvi betétlapok. 2809. C Teherlap. 1–4. és 6.

⁷³ MNL VaML KF V.71.a. 1877. március 12. 569. és VII.3.c. Telekkönyvi betétlapok. 2809. B Tulajdoni lap. 1–4.

⁷⁴ MNL VaML VII.3.c. Telekkönyvi betétlapok. 2809. B Tulajdoni lap. 17–18.

⁷⁵ A kőszegi gőzmalomkaszárnya. *Kőszeg és Vidéke* 1882. 26. 2.

a kölcsön kamata és a tűzkárbiztosítás 1840 o. é. forint volt. Vagyis a jövedelem feltehetően még az 1880-as években is visszahozhatta a befektetett tőkét.

A volt gőzmalomépületet eredetileg hat helybeli lakos: Waisbecker Ede, Waisbecker Antal, Unger Károly, Czeke József, Schey Ferenc és Szovják Hugó vásárolta meg 1873-ban. 1877-ben Unger Károly részét Waisbecker Ede, Waisbecker Antal részét pedig Szovják Hugó vásárolta ki 2000-2000 o. é. forintért. A megmaradt tulajdonosok közül Waisbecker Ede 1881-ben elhunyt, részét az özvegye örökölte.⁷⁶ A vállalkozás működéséről jóformán semmit sem tudunk a fent említett forráshiány miatt, ráadásul a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a telekkönyvi adatok alapján a korábban felsorolt ingatlanok egészen 1886-ig közös tulajdonban voltak, s az egyes részek kimutatására csak ekkor került sor. Eszerint 50%-os részesedése volt Czeke Józsefnek, 25%-os özv. Waisbecker Máriának és 12,5–12,5%-os Szovják Hugónak, valamint Schey Ferencnek. Utóbbi részét 1888-ban egyenlő arányban, összesen 4000 o. é. forintért kivásárolta három másik helyi polgár: Markovits József, Matits János és Pötzelberger Károly.⁷⁷

A tulajdonosok Kőszeg legvagyonosabb, legtekintélyesebb és egyben legbefolyásosabb polgárai közé tartoztak. Különösen igaz ez a 19. század legelején bevándorolt Waisbecker családra, akik hatalmas ingatlanvagyonuk, helyi mércével mérve jelentős vagyonuk és kapcsolati hálójuk alapján a katonai elhelyezésben többszörösen érintettek voltak. A család tagjai közül az 1880-as években négy is rendszeresen szerepelt a város 24 fős virilislistáján, közülük Waisbecker Ede vendéglőtulajdonos borkereskedelemmel és szőlőtermeléssel is foglalkozott. A család rendkívül széleskörű gazdasági érdekeltséggel rendelkezett: volt köztük kereskedő, földbérlő és orvos is.⁷⁸ A társaság többi tagja hasonlóan prominens személynek számított. Czeke József a város egyetlen gőzmalomtulajdonosa volt, Szovják Hugó ügyvéd pedig városi tanácsos (később tiszti ügyész) volt, ő látta el egyébként a társaság jogi képviselését is. Végül Schey Ferenc annak a 18. században Kőszegen megtelepülő zsidó nagykereskedő családnak az utolsó itteni tagja volt, amely meggazdagodva éppen az 1860-as és 1870-es években költözött át Bécsbe (Ferenc egyébként utolsóként, az 1880-as évek végén), ahol később a birodalmi arisztokrácia részévé is váltak. Bár érdekeltségeik maradtak Kőszegen is, jövedelmeik csupán elhanyagolható része származott innen.⁷⁹

⁷⁶ MNL VaML VII.3.c. Telekkönyvi Betétlapok. 2809. B Tulajdoni Lap. 5–15.

⁷⁷ MNL VaML VII.3.c. Telekkönyvi Betétlapok. 2809. B Tulajdoni Lap. 23–28.

⁷⁸ Söptei 2002: 137.

⁷⁹ A kőszegi Schey család történetét lásd: Söptei 2010.

EGYÉB ÉPÜLETEK

A város lakossága a legénységi szállásokon kívül számos más épületet, helyiséget biztosított a hadsereg számára.⁸⁰ A polgárok részvételét a katonatartásban segítette, hogy a kőszegi családoknak volt egy olyan viszonylag szűk köre, amelynek a kezén jelentős ingatlanvagyon halmozódott fel. Mivel a hanyatló kereskedelem, a csökkenő forgalom, s a Kerületi Tábla megszűnése miatt egyre nehezebben tudták ingatlanaikat hasznosítani, a katonaság (növekvő) igényei révén részben sikerült új funkciót találni az üresen maradó épületeknek.⁸¹ A bérbeadók között számos özvegyasszonyt is találunk, akik az örökölt ingatlant így próbálták meg hasznosítani. Így például 1875-től özv. Human Anna biztosította a katonai kórházhelyiségeket, 1881-től özv. Rosenberg Ilona a felszerelési és törzsraktárt, özv. Kern Julianna pedig az utászszakasznak adott helyet. Ezek és az ehhez hasonló bérlemények azonban a legénységi szálláshelyekhez képest jóval kevesebb jövedelmet hajtottak. A legtöbbet a Rosenberg-féle raktár hozott, 487 o. é. forint 50 krajcárt, míg a kórházhelyiségekért eleinte 138 o. é. forintot, később 300 o. é. forintot fizetett a kincstár.⁸²

Az egyéb épületek közé tartoztak a tiszti lakások is, mivel a cs. kir., valamint a honvédségi tisztek jórészt magánházakban kaptak elhelyezést. A tisztek lakbérilletményét törvény szabályozta társadalmi állásukhoz, illetve presztízsükhöz igazodva: nemcsak a lakás nagyságát írták elő, hanem annak minimális bútorszükségletét is.⁸³ Egy 1879-es kimutatás szerint közvetlenül a beszállásolási reformot megelőzően a közös hadsereg havidíjasainak összes lakbérilletménye Kőszegen kerekítve 7400 forint volt, mely a reformot követően 11 400 forintra emelkedett. Ennek döntő többsége valószínűleg városi polgárokhoz vándorolt.⁸⁴

KÖZVETETT JÖVEDELMEK

A beszállásolási reformot megelőzően, az 1870-es években a települések panaszára, miszerint a katonaság tetemes ráfizetést okoz nekik, a hadsereg (és a honvédség) egyik legfőbb és gyakran hangoztatott érve az volt, hogy a helyőrség által generált forgalom közvetve sokszorososan megtéríti a veszteségeket. Ezt az érvet, noha kicsit kelleetlenül, de a kortársak is kénytelenek voltak elismerni. A közvetett bevételeket alapvetően két nagy részre oszthatjuk: a katonaság (valamint a lovak) élelmezésére, illetve a legénység, altisztek, tisztek (és ezek rokonainak,

⁸⁰ MNL VaML KF V.72.a. 1889. május 4. 1447; 1448; 1449; 1460.

⁸¹ Vidos 1942: 252.

⁸² MNL VaML KF V.71.a. 1875. október 19. és V.72.a. 1882. július 27. 1829; V.72. 1881. június 3. 1512; V.72.a. 1881. augusztus 26. 2299; V.71.a. 1889. május 4. 1448. és 1460.

⁸³ Császári rendelet 1851: A és C. Kimutatás. Vö. Corpus Juris Hungarici 1879. XXXVI. tc. A. Kimutatás.

⁸⁴ Képviselőházi irományok 1879: 268. 211–212.

látogatóinak) helybeni fogyasztására. A legénység és az altisztek közétkeztetésben részesültek, ami 1865-ig kézi bevásárlással történt. Ezt követően előbb kísérleti jelleggel néhány csapatnál, majd 1873-tól az egész hadseregben bevezették a nagybani étkeztetést. Ennek lényege, hogy a hadsereg felhívására az egyes csapatok nyilvános tárgyalás útján, beszállítókon keresztül szerezték be a szükséges ellátmányt – elsősorban a lisztet vagy a kenyeret, a hüvelyeseket, illetve a lovaknak a zabot, a szalmát és a szénát. Bizonyos termékek (elsősorban a hús, a zöldségfélék vagy a tojás) esetében megmaradt a kézi bevásárlás is.⁸⁵ A szerződéseket egy évre kötötték, s azokban a helyőrségekben, ahol honvédség és cs. kir. katonaság is állomásozott (mint Kőszegen), a beszerzés közösen történt a költségek csökkentése érdekében.⁸⁶ Az persze egy másik kérdés, hogy a kőszegiekkor mekkora részt tudtak maguknak megszerezni ezekből a szerződésekből. A kutatás jelen állásában erre nem lehet egyértelmű választ adni.

A helybeni fogyasztás esetében mindenképpen külön kell választani a legénységet és a tiszteket, azon egyszerű oknál fogva, mivel utóbbiak potenciálisan nagyobb vásárlóerőt képviseltek. Egy közlegény mindössze havi 180 krajcár zsoldot kapott, ráadásul ebből egyszerre le is vontak 36-36 krajcárt mosópénzre és kincstári dohányra. 30 krajcár elment kenőanyagokra, 54 krajcár pedig tisztogató szerek vásárlására. Vagyis a kintinban vagy a helyi kocsmában legfeljebb 24 krajcárt költhetett el havonként egy közlegény. Persze, ahogy felfelé haladunk a ranglétrán, az altisztek zsoldja ennél jóval több volt, bár nagy tivornyákat ők sem rendezhettek. Nem véletlenül fogalmaz egy korabeli félhivatalos kiadvány a következőképpen: „Különben, ha egy kintinos meggazdagszik vagy szegény marad, ez nem annyira a laktanya nagyságától és a legénység számától, mint inkább a be-beérkező pénzes levelek számától és súlyától függ.”⁸⁷

A tisztek helyzete ettől merőben eltérő volt. A tisztí fizetés nagyjából hasonlóan alakult a közalkalmazottakéhoz, bár némileg elmaradt az azonos rangosztályban lévő köztisztviselőkéétől. A problémát (és a korabeli kritikákat) éppen az okozta, hogy a tisztektől elvárt, ranghoz méltó életvitelt a tisztí fizetés nem mindig fedezte. Ebből következett aztán az eladósodott, uzsorások markába került tisztí korabeli képe, ami azért a szakirodalom szerint erősen túlzó volt.⁸⁸ Ráadásul a tisztek szolgálatuk első éveiben gyakran kaptak otthonról apanázszt, sőt, ezt a lovasság esetében meg is követelték. Emellett a lovasság elit fegyvernemnek számított, tisztikarában sok vagyonos családból származó (vagy jelentős vagyonnal rendelkező) nemes, illetve arisztokrata szolgált.⁸⁹ Éppen ezért egy-egy tisztí tényleges jövedelme akár két-háromszorosa is lehetett a fizetésének, s a presztízs által megkövetelt életmód biztos fogyasztói bázist teremtett a helyi iparosok, kereskedők számára. A megkívánt életvitel fenntartása egyébként Kőszegen nem

⁸⁵ Tepperberg 1993: 101–103.

⁸⁶ HL I.75. 20. d. 1874. fp. 1840.

⁸⁷ Danczer 1889: 372.

⁸⁸ Hajdu 1999: 227–254; Deák 1993: 153–157.

⁸⁹ Hajdu 1999: 140.

okozhatott különösebb problémát, mivel a város nem tartozott a különösebben drága helyek közé. Persze maga a tisztikar nemcsak a kőszegi, de sokszor (főleg a törzstisztek) a vármegyei elittel is szoros kapcsolatot ápolt, márpedig a velük való társadalmi érintkezés adott esetben már komolyabb összegeket is megkövetelt.

KŐSZEG ÉS A SZOMBATHELYI LAKTANYAÉPÍTÉS

Az 1879-es beszállásolási reform legfőbb céljának a laktanyaépítések ösztönzését nevezhetjük. Vas vármegye már 1879-ben nyilatkozott ilyen irányú szándékáról, s a laktanya végül 1889-ben el is készült. A laktanyaépítés történetének részletezése nélkül azonban szólni kell Kőszegnek az üggyhöz fűződő viszonyáról.⁹⁰

A vármegyei közgyűlés először 1881-ben hozott döntést arról, hogy a törvényhatóság területén állomásozó cs. kir. lovasezrednek Szombathelyen épít laktanyát.⁹¹ A döntés ellen Kőszeg már egy évvel korábban szervezkedni kezdett, s a járás törvényhatósági bizottsági tagjaival, valamint a laktanyatársulattal közösen próbálta megakadályozni a határozat elfogadását, amely által a városnak „az eddig még meglévő majdnem utolsó forgalmi tényezője is elveszne, mi a lakosságnak végelszegényedését és a városnak apadását kell, hogy előidézze.”⁹² A határozatot persze nem tudták megakadályozni, de amikor a kezdeti tervek meglehetősen horribilis költségelőirányzatai nyilvánosságra kerültek (ezek elérték az 1 600 000 o. é. forintot), komoly kampány indult az ezredlaktanya ellen. Kőszeg célja ugyanakkor nem a szombathelyi laktanya felépítésének megakadályozása volt, hanem az, hogy ne az egész lovasságot, hanem csak a felét helyezték el a megyeszékhelyen, a másik fele pedig maradjon náluk. Ennek érdekében a város a laktanyatársulattal karöltve két ajánlatot is benyújtott a vármegyének a katonaság elhelyezéséről és a gőzmalomkaszárnya fióklaktanyává alakításáról.⁹³ Mindezek ellenére Kőszegnek nem sikerült megtartania a lovasságot, s 1885 szeptemberében a vármegyei közgyűlés másodszor is a szombathelyi ezredlaktanya mellett tette le a voksát.⁹⁴

A döntésnek számos oka volt. Egyrészt Szombathely mind megyei, mind országos szinten olyan érdekérvényesítő képességgel és kapcsolatrendszerrel rendelkezett, amivel Kőszeg nem vehette fel a versenyt.⁹⁵ Emellett Kőszegnek a vármegyével való kapcsolata kifejezetten terhelt volt ebben az időszakban, mivel a város nehezen tudott megbarátkozni elvesztett önállóságával, s olykor – ha azt vélt vagy valós érdekei megkívánták – akár a vármegyével is hajlandó volt szembeállni. Erre láttunk példát 1878-ban, amikor a Sopron vármegyei lovasság

⁹⁰ A szombathelyi laktanya építéstörténetét lásd: Sélley–Tangl 2011.

⁹¹ MNL VaML IV.403.a. 10567/1881.

⁹² MNL VaML KF V.71.a. 1880. december 14. 2650.

⁹³ MNL VaML IV.403.a. 4441–5090/1883.

⁹⁴ MNL VaML IV.403.a. 21609/1885.

⁹⁵ Katona 2006: 78–79; Melega 2012: 54–55, 58–59.

elhelyezése körül kialakult vitában Kőszeg nyíltan szembehelyezkedett az alispán döntésével. Az 1880-as években, a polgármesteri széket betöltő Fügh Károly személyes kapcsolata sem volt éppen kiegyensúlyozott a vármegye vezetőivel.⁹⁶

Másrészt maga a hadsereg is a szombathelyi laktanya építését preferálta, részben Szombathely sokirányú vasúti összeköttetései miatt, részben pedig a kőszegi rossz elhelyezési körülmények okán. Kőszegen ugyanis bonyolult rendszer működött, amely bár tetemes hasznot hozott a településnek, a katonaságnak csak problémákat okozott. Túl sok épületet kellett kibérelni, túl sok féllal, túl sok szerződést kellett kötni, ráadásul a használt épületek többsége régi és rossz állapotú volt, s mivel sok közülük eredetileg más célra készült, számos tekintetben alkalmatlannak is bizonyultak a feladatra. A katonaság tulajdonképpen csak kényszerűségből használta őket, miközben az épület-tulajdonosok az üzletből a lehető legkisebb befektetéssel a lehető legnagyobb hasznot akarták húzni, kivéve persze a laktanyatársulatot. A tulajdonosok jellemzően nem is voltak hajlandóak (vagy nem is tudtak) pénzt költeni az épületek átalakítására, amit viszont a hadsereg állandóan szorgalmazott. Emiatt gyakoriak voltak a viták, amiből bizony sokszor éppen a hadsereg jött ki rosszul, hiszen felmondani nem mondhatta fel a helyiségeket, mivel jobbat nem talált helyettük.

Ezzel szemben Szombathelyen a katonaság megkaphatta azt, amire a legnagyobb szüksége volt: egy egyértelmű s minden vitától mentes, egyetlen féllal kötött szerződés alapján a teljes ezred egy helyen, a kor követelményeinek maradéktalanul megfelelő, vadonatúj laktanyában került elhelyezésre.

KŐSZEG LOVAS HELYŐRSÉG NÉLKÜL

A cs. kir. lovasság távozása hamar érezttette hatását. A kereslet visszaeséséről a helyi lap a következőképpen tudósít: „városunk személyi, kereskedelmi, ipari és általában fogyasztási forgalma szembeötlően csökkent. [...]zóta alig lézeng néhány ember és kocsi a piacunkon amióta a katonaság nélkül vagyunk”.⁹⁷ A korabeli cikkek tanúsága szerint mind az élelmiszer-, mind az egyéb magán-szükségleti cikkek és szolgáltatások iránti kereslet érezhetően visszaesett. Bár ma ezt számszerűen aligha lehet bizonyítani, a jelentős forgalomcsökkenést már önmagában az a tény is alátámasztja, hogy egy körülbelül 7000 fős kisváros közel 600 fogyasztóját elvesztette egyik nappalról a másikra.

A lovasság távozását a lakáspiac is megszenvedte. A számtalan felmondott helyiség és a tisztek által üresen hagyott lakások miatt az árak zuhanni kezdtek.⁹⁸ Ezek pontos számának megállapításában megint csak az újságok tudósításaira hagyatkozhatunk, amelyek szerint a városban lévő 70–80 üres lakás közel felét

⁹⁶ Fügh Károly. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 35. 1.

⁹⁷ Városi és consortiumi érdekek. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 34. 1.

⁹⁸ Városunk érdekei. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 46. 1.

a katonaság hagyta maga után.⁹⁹ Sokkal nehezebb ugyanakkor megítélni, hogy ez vajon tényleg olyan nagy gondot okozott-e a tulajdonosoknak, vagy csak a sajtó túlozta el a problémát. 1900-ban Kőszegen összesen 897 lakóházban 1796 lakás volt, ebből 56 állt üresen.¹⁰⁰ Ezzel szemben 1888-ban körülbelül ugyanennyi, 879 darab lakóház állt,¹⁰¹ s bár a lakások számát nem ismerjük, az nem sokkal lehetett kevesebb a tíz évvel későbbi adathoz képest.¹⁰² A problémát ezek alapján elsősorban a kereslet újabb (a Kerületi Tábla megszűnése, a kereskedelmi forgalom évtizedek óta tartó hanyatlása következtében történt) drasztikus csökkenésében kell keresnünk.

Végül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a rövid távon érzékelhető hátrányok mellett hosszú távon milyen hatással volt Kőszegre a helyőrségi funkció megszűnése. Noha talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a város 1889-ben hanyatlásának mélypontját érte el, a következő évtized közepére-végére Kőszeg érezhetően kilábal a válságból, s a századfordulótól megindult a fejlődése. Ennek sok oka volt, így például a textilipar meghonosítása a századfordulón, a rendkívül sokoldalú iskolahálózat (amelynek egyik alappillére a katonai alreáliskola volt), a turizmus, a vasúthálózatba való fokozott bekapcsolódás (1908-ban nyílt meg a soproni vonal), és a hadsereg visszatérése (1893-ban ideiglenesen, majd 1897-től már állandó jelleggel egy gyalogzászlóalj). A fejlődés megindulásában, véleményem szerint, fontos szerepet játszott az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején lejátszódó szemléletbeli változás is, amely alapvetően két forrásból táplálkozott. Az egyik a cs. kir. lovasság és a honvédlövasság távozása okozta sokk, a másik pedig a városvezetésben beállt változások: több mint tízévi polgármestersége után 1889-ben Fűgh Károly végleg leköszönt, s helyébe Tipka Ferenc lépett, akitől nem kevesebbet vártak, mint a hanyatlás megállítását, s a polgárok jólétének biztosítását.¹⁰³ Az útkeresést, illetve az arról alkotott elképzeléseket jól szemléltetik a sajtóban szokatlanul megszapordó, a város jövőjével foglalkozó cikkek.

Noha számos javaslat, elképzelés megjelent a helyi lap hasábjain, alapvetően mégis két fő irányzat különíthető el. Az egyik a hagyományos utakon járva továbbra is a katonaságtól várta a felemelkedést, s e vélemény szerint minden áron el kellett érni egy másik ezred Kőszegre helyezését, különben „nemcsak a katonaság hagy itt minket, hanem kivándorol még a mostani lakosságnak legalább a fele része is”.¹⁰⁴ A második a korábbiaktól gyökeresen eltérő utakat keresve próbálta megtalálni Kőszeg fejlődésének alapjait, elsősorban a turizmus-

⁹⁹ Helyi és vidéki hírek – Üres lakások. *Kőszeg és Vidéke* 1890. 17. 2.

¹⁰⁰ Thirring 1912: 16, 30.

¹⁰¹ Helységnévtár 1888: 452.

¹⁰² 1900-ban Kőszegen egy üres lakásra 30 lakott jutott, míg például Szombathelyen 42, Nagykanizsán 48, Győrben 53. Sopronban ellenben ugyanez az adat 13 volt, Zalaegerszegen pedig minden nyolcadik lakott lakásra jutott egy üres. Ehhez képest a lovasság távozásakor körülbelül 20–22 lakott ingatlan juthatott egy üres lakásra Kőszegen. Thirring 1912: 28, 30.

¹⁰³ Városunk érdekei. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 46. 1–2.

¹⁰⁴ Városi és consortiumi érdekek. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 34. 2.

ban.¹⁰⁵ Noha ez az „eszme” már korábban is felbukkant a helyi közéletben (párhuzamosan a vármegyei turizmus fejlődésével), s egyre több támogatóra lelt, sőt, egyfajta kampány is indult mellette, igazából a szélesebb közönség tetszését nem nyerte el. A katonaság távozása azonban kényszerhelyzetet teremtett, s immár az ingatlantulajdonosoknak is alapvető érdeke fűződött az ötlet megvalósításához, bízva abban, hogy üresen maradt lakásaikat kiadhatják a turistáknak. A turizmus gondolatának felkarolásában fontos szerepe volt a nagy természetkedvelő Tipka Ferenc polgármesternek is.¹⁰⁶

Egy további, inkább kuriózumszámba menő javaslat önmagán túlmutató jelentőséggel is bír. Egy olvasói vélemény szerint a közigazgatás rendezésével párhuzamosan el kellett volna érni a kormánynál, hogy hozzanak létre egy önálló „Kőszegvármegyét”.¹⁰⁷ Noha az ötletnek nem sok realitása volt, egy lényeges problémára ráirányítja a figyelmet, ami a sajtót is rendszeresen foglalkoztatta: Kőszegnek a vármegyével való meglehetősen terhelt kapcsolatára. A rossz viszony egyaránt fakadt az elvesztett önállóságból és a „kitagadott gyermek” érzésből, amit erősített a vármegye és Szombathely különleges kapcsolata, valamint a megyei és városi vezetők rossz személyi viszonya. A témával foglalkozó sajtóban azonban a teljes elutasítás mellett már sokkal erősebbek voltak azok a hangok, amelyek a kibékülést szorgalmazták. Utóbbiak abból a felismerésből indultak ki, hogy a Szombathellyel való rivalizálás Kőszeg számára csak veszteséggel végződhet, mivel a vármegye rendre a megyeszékhely érdekeit képviselte. Az 1880-as évekre Szombathely minden téren maga mögött hagyta Kőszeget, s helyette már Sopronnal és Győrrel szállt versenybe a regionális központi szerepért. Vagyis Kőszegnek, e cikkek szerint, lehetőségeinek és adottságainak megfelelően kellett volna a fejlődése alapjait megtalálnia úgy, hogy azok nem ütköznek Szombathely érdekeivel. Ebben az esetben számíthat mind testvérvárosra, mind a vármegye támogatására, igaz, cserébe el kell ismernie Szombathely domináns szerepét, s támogatnia annak regionális törekvéseit. Sőt, véleményük szerint a korábbi riválistól tanulhat is a város, s annak érdekérvényesítő képessége, elszántsága, polgárainak tettekézsége, világra való nyitottsága mintaként szolgálhatna a város számára. E véleményeket rendszerint kísérte némi önostorozás is, s annak felismerése, hogy bizony nem mindig a külső, Kőszegtől független tényezők okozták a hanyatlást, hanem sok esetben maguk is hibásak voltak: a polgárság tunyasága, a város zárt, patriarchális viszonyai.¹⁰⁸

* * *

¹⁰⁵ Mi legyen Kőszeg városával? *Kőszeg és Vidéke* 1889. 21. 1–2. Szombathely és Kőszeg. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 41. 1–2.

¹⁰⁶ Söptei 2003: 30–35.

¹⁰⁷ Hogyan segíthetni Kőszegen. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 48. 1.

¹⁰⁸ Szombathely és Kőszeg. *Kőszeg és Vidéke* 1889. 41. 1–2. Kőszeg és Szombathely. *Kőszeg és Vidéke* 1890. 8. 1–2. A helyzethez. *Kőszeg és Vidéke* 1890. 5. 1.

A dandárparancsnokság, majd a cs. kir. és a honvédlövasság áthelyezésével Kőszeg tulajdonképpen elvesztette központi katonai szerepét. A helyben maradó honvédgyalogság és a katonai alreáliskola sem gazdasági, sem társadalmi tekintetben nem tudta betölteni a hátrahagyott űrt. Mint láthattuk, a költségvetésben a katonasághoz kapcsolódó tételek korábbi meghatározó szerepe marginálissá vált, ráadásul a városi lakosság is tekintélyes jövedelemtől esett el. Az 1889-es év kétségtelenül vízvázasztónak tekinthető Kőszeg történetében, noha nem feltétlenül negatív értelemben, hiszen hosszú távon mégis megindult a város fejlődése. Ebben nem kis szerepet játszott az a kényszerhelyzet, amelyet a katonaság távozása idézett elő. Addig ugyanis részben a katonai bevételeknek is köszönhetően felszínen lehetett tartani a város pénzügyeit, s a polgárság egy jelentős része is megtalálta a módját, hogy a romló gazdasági környezetben is megtartsa bevételeit vagy legalábbis minimalizálja veszteségeit. 1889 után azonban olyan súlyos helyzet állt elő, hogy a városnak és polgárainak a korábbiaktól gyökeresen eltérő stratégiákat kellett keresnie ahhoz, hogy kilábaljanak a válságból.

A beszállásolási reformot követően a lovasság megtartására nem sok esély maradt, s a Szombathelyre helyezésben legalább olyan, ha nem nagyobb súllyal esett a latba a vasút hiánya, mint a rossz elhelyezési körülmények. A 1879. évi XXXVI. és XXXVII. tc. adta előnyös feltételek közepette a városok között szinte verseny indult meg a katonaságért, s így azon települések, amelyek nem tudtak megfelelő elhelyezési körülményeket biztosítani könnyen elveszíthették helyőrségüket. A katonaságnak hatalmas volt a vonzereje, még akkor is, ha a költségvetés számára sokszor ráfizetést jelentett az elhelyezés. A tisztikar jelenléte egyrészt önmagában is presztízst jelentett, s a társadalmi élet egyre inkább megkerülhetetlen részévé vált, másrészt az elhelyezés a városi polgárság számára megélhetést biztosított. Éhen Gyula szavait idézve:

„A városoknak számottevő érdeke tehát az, hogy bennök minél több katonaság nyerjen állandó elhelyezést. [...] Sokkal nagyobb azon haszon, mely a helyi ipar és kereskedelem érdekeit és ezeknek forgalmát támogatja; és különösen sokkal nagyobb azon erkölcsi siker, melyet a helyi iparnak és kereskedésnek fellendülése eredményez. [Így válik a katonaság] a város közigazdasági életének éltető elemévé, mert minél több katonaság lakja állandóan azt a várost, annál több ennek állandó fogyasztója és annál inkább kiemelkedik a város, közigazdasági központiségének jelentőségében.”¹⁰⁹

¹⁰⁹ Éhen 1903: 673–674.

FORRÁSOK

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

I.75. Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság iratai, 1874.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K150. Belügyminisztériumi iratok. Általános iratok, 1868–1876.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)

IV.403.a. Vas vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési Jegyzőkönyvek, 1876–1885.

VII.3.c. Kőszegi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Kőszegi Fióklevéltár (MNL VaML KF)

V.43.a. Kőszeg város Választmányi Közgyűlésének iratai. Jegyzőkönyvek, 1861–1871.

V.44.a. Kőszeg város Tanácsának iratai. Tanácsülési Jegyzőkönyvek, 1861–1872.

V.71.a. Kőszeg város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési Jegyzőkönyvek, 1872–1889.

V.72.a. Kőszeg város Tanácsának iratai. Tanácsülési Jegyzőkönyvek, 1872–1889.

Corpus Juris Hungarici 1870, 1879.

Császári rendelet 1851: 1851-diki május 15-kén kelt császári rendelet, mely által a hadsereg beszállását tárgyzó szabály bocsátatik ki, a katonai határőrségen kívül minden koronaország számára. *Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény- és kormánylap*. 1851-diki évfolyam. Első rész. XXXVIII-dik darab. 391–408.

Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee. Wien, 1858.

Fényes Elek 1847: *Magyarország leírása*. I–II. rész. Pest.

Helységnévtár 1888: *A Magyar Korona Országainak helységnévtára*. Budapest.

Képviselőházi irományok 1879: *Az 1878–1881. évi országgyűlés képviselőházának irományai*. VIII. kötet. Budapest.

Magyar Statisztikai Évkönyv 1893: Új Folyam. Budapest.

Népszámlálás 1910: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. I. rész.

A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest.

Thirring Gusztáv 1911: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. *Városi Szemle* (4.) 7–8. 465–492.

Thirring Gusztáv 1912: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapest.

Rendeleti Közlöny, 1879, 1882, 1885.

Kőszeg és Vidéke, 1882, 1889, 1890.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.
- Baraczka Istvánné 1960: Kőszeg társadalmi és gazdasági helyzete az 1828. évi összeírás tükrében. *Történeti Statisztikai Évkönyv 1960*. 1. 87–111.
- Bariska István – Németh Adél 1984: *Kőszeg*. Budapest.
- Berkó István 1928: *A magyar királyi honvédség 1868–1918*. Budapest.
- Chernel Kálmán 1877: *Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja*. I. rész. Szombathely.
- Danczer Alfons 1889: *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt*. Budapest.
- Dangl, Vojtech – Varga J., János (eds.) 2002: Armáda, mesto, spolócuost od 15. storočia do roku 1918. Bratislava.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest.
- Deák István 1993: *Volt egyszer egy tisztikar*. Budapest.
- Dominkovits Péter 2000: A kőszegi posztógyár a reformkorban. In: Bariska István – Söptei Imre (szerk.): *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg, 157–180.
- Éhen Gyula 1903: *A városok*. II. rész. Szombathely.
- Gecsényi Lajos 1984: Katonák és polgárok a győri végyárban a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* (31.) 4. 664–686.
- Gecsényi Lajos 1991: A XVI–XVII. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez (az erődváros megjelenése). In: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László (szerk.): *Ungar Mátvás emlékkönyv*. Budapest, 145–158.
- Géra Eleonóra 2011: Beszállásolás és katonai terhek a XVIII. század eleji Budán. *Fons* (18.) 4. 407–455.
- Gyimesi Sándor 1975: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában*. Budapest.
- H. Németh István 1997: Kassai katonák és polgárok a XVI. században (A hadsereg társadalmi és közigazgatási hatásai és kereskedőváros életében). *Levéltári Közlemények* (68.) 1–2. 143–198.
- H. Németh István 2000: Végyárak, városok, hadseregszállítók (A felső-magyarországi városok és a védelmi rendszer, 1526–1593). *Történelmi Szemle* (42.) 3–4. 203–243.
- H. Németh István 2008: Kassai kvártélyozási listák, 1708–1709. *Korall* (9.) 33. 91–119.
- H. Németh István 2009: A beszállásolás rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. *Hadtörténelmi Közlemények* (122.) 2. 281–320.
- Hajdu Tibor 1999: *Tisztikar és közeposztály, 1850–1914*. Budapest.
- Hidvéghy Sándor 1937: *A Kőszegi Cs. és Kir. Katonai Alreáliskola (azelőtt cs. kir. katonai felső-nevelőintézet) története. 1856–1918*. Kőszeg.
- Horváth Detre 1930: *Kőszeg fejlődéstörténetének vázlatja*. Szeged.
- Horváth Ferenc 1973: Kőszeg fejlődése és szerepe a pannon térségben a XIV–XIX. században. *Vasi Szemle* (27.) 1. 125–134.

- Kállay István 1989: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848*. Budapest.
- Kárpáti Kelemen 1894: *Szombathely rend. tanácsú város monográfiája*. II. rész. Szombathely.
- Katona Attila 2006: Fordulat a várospolitikában Szombathelyen 1885-ben. II. rész. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* (33.) 2. 71–82.
- Kőszegi József 1944: *A Kőszegi Takarékpénztár száz éve, 1844–1944*. Szombathely.
- Lelkes István 1943: *Kőszeg*. Budapest.
- Melega Miklós 2012: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Szombathely.
- Rúzsás Lajos 1963: A városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII–XIX. században. I. rész. In: Babics András (szerk.): *Értekezések 1961–1962*. Budapest. 279–315.
- Ságvári György – Somogyi Géza 1999: *Nagy huszárkönyv*. Budapest.
- Dangl, Vojtech – Varga J. János (szerk.) 2002: *Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig*. Bratislava.
- Sélley Gábor – Tangl Balázs 2011: A szombathelyi Ferenc József lovassági laktanya építésének története, 1879–1889. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* (38.) 2. 33–45.
- Söptei Imre 2000: Kőszeg szabad királyi város törvényhatóságának utolsó évei (1865–1876). In: Bariska István – Söptei Imre (szerk.): *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg, 237–286.
- Söptei Imre 2002: Kőszeg legtöbbet adózó polgárai 1872-től a századfordulóig. In: Tóth G. Péter (szerk.): *A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém, 133–148.
- Söptei Imre 2003: *Kőszeg turizmusának története 1949-ig*. Kőszeg.
- Söptei Imre 2010: A Schey család Kőszegen, 1794–1883. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas vármegye történetéből V*. Szombathely, 23–38.
- Taucher Gusztáv 1930: Kőszeg kereskedelme a múltban és a jelenben. In: *A Kőszegi Széchenyi István M. Kir. Állami Polgári Fiúiskola 54. Értesítője az 1929–30. évről*. Kőszeg, 1–8.
- Tepperberg, Christoph von 1993: Mannschaftsmenage über das Essen und Trinken in den Kasernen der k. und k. Armee. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 39. Festschrift für Rudolf Neck zum 65. Geburtstag*. Wien, 90–113.
- Thirring Gusztávné 1935: *Dr. Waisbecker Antal élete és a magyarországi Waisbecker család története*. Sopron.
- Tilcsik György 1982: Ismeretlen adatok Kőszeg, Szombathely és Vas megye népességi és kereskedelmi viszonyaihoz a XIX. század közepén. *Vasi Szemle* (36.) 3. 439–459.
- Tilcsik György 2009: *Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében*. Szombathely.
- Vidos Géza 1942: Kőszeg város helyőrségei, 1681–1912. *Dunántúli Szemle* (9.) 7–8. 251–268.
- Wittinger Antal 1890: *Kőszeg városa és környéke. Történelmi és statisztikai adatok nyomán*. Kőszeg.